

פתרון הבחינה

ספרות

חורף תשפ"ג, 2023, שאלון: 8282

מוגש ע"י אורן איזנברג, מורה לספרות בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. כל התשובות מנוסחות בראשי פרקים.

פרק ראשון – שירה (60 נקודות)

שירים מן המחצית השנייה של המאה ה-20 בנושא 'החברה הישראלית – בין שבר

לאיחוי

על הנבחן לענות על 2 שאלות מהשאלות 1-6:

שאלה מספר 1

נערה מן הקטמונים / מירי בן שמחון

.א.

- בתחילת המאה העשרים, במהלך העלייה השנייה, הגיעו ליישוב היהודי שבשטח ארץ ישראל יהודים מרוסיה, ממרכז וממזרח אירופה במטרה להגשים את החזון הציוני ולהקים מדינה. במהלך שנות החמישים והשישים החלו עליות של יהודים מארצות ערב, כמו מרוקו, לוב, תוניס, עירק, תימן ועוד. כיוון שהקבוצה "המרכזית", החזקה, הייתה קבוצת העולים הוותיקים מארצות אשכנז, הרצון ליצור חברה ישראלית הפך לניסיון להתאים את הקהילות היהודיות שעלו מארצות ערב אל התרבות האירופאית, תוך מחיקה וביטול של תרבות המוצא שלהם. בספרות ובשירה המחיקה התרבותית באה לידי ביטוי לראשונה אצל בני הדור השני: ילדי העולים ממדינות ערב, שחלקם היו ילדים צעירים כאשר עלו עם משפחתם ארצה וחלקם בני הדור הראשון שנולד בארץ. זוהי שירת מחאה נוקבת וקשה – דור הילדים מביע מחאה על השתקת קולו של דור ההורים.
- השיר מתאר את חייה של נערה בשם עליזה אלפנדרי, נערה משכונת הקטמונים בירושלים. עליזה היא בת למשפחת עולים ממרוקו, ענייה וקשת יום. היא נערה יתומה מאם, שומרת מסורת ומקפידה על צניעות.
- השיר מתאר באירוניה קשה את חיי היום-יום של עליזה, והשמירה על הכבוד הופכת למוטיב מרכזי בשיר, מוטיב המדגיש ביקורת חברתית קשה. בעזרת האירוניה והדגשת

חשיבות הכבוד לאורך השיר כולו, מעצבת המשוררת את עליזה כדמות שדרכה נבנית מחאה קשה על מצבה של הנערה המזרחית בעולם.

- בבית הראשון מתוארת עליזה כנערה עם חטטים העסוקה בהחזקת הבית – מכבסת, מנקה, מניחה פרחים. היא גם מתלבשת ומתארגנת, שמה מייק אפ על החטטים ומסתירה אותם. החטטים הם סמל לתפיסה הרואה בה נערה פגומה, והיא, כאילו שלא אכפת לה, מסתירה אותם בעזרת מייק אפ, סמל להסתרה.
- עליזה מתפקדת כאם המשפחה כי אימה הלכה לעולמה. היא אחראית על מי שבסדר ומי שלא, ולא אוהבת את אלו שלא יודעים להתנהג ושמדברים שטויות. אבא שלה שרת בבית ספר ואחיה מנהלן במשק של האוניברסיטה.
- עליזה כתבנית ומודגש כי היא דייקנית וכי העבודה שלה היא כל חייה. משתמע שהיא מרוצה כי יש לה קביעות ופנסיה. בשעות הפנאי היא סורגת גובלנים (שטיחים).
- לעליזה מחזר בשם אשר. היא שומרת על צניעות כדי שידע שהיא בחורה רצינית והיא לא תסכים (כנראה לשכב איתו) לפני החתונה.
- עליזה מבלה רק בליווי אחיה יעקב, כמנהג בני המזרח המסורתיים. כך כולם יכולים לראות שהיא בחורה ללא רבב, מנומסת, תופרת, יושבת בבית – בחורה רצינית.
- היא מצפה לחתונה, לילדים שיעריכו אותה. בכך יתמזל מזלה.
- הפתיחה מעוררת ציפיות למציאות חיים עגומה וקשה וציפיות אלו גם מתממשות בהמשך, אולם ככל שהשיר מתקדם נוצר פער שהולך ומעמיק בין הדרך שבה הקורא מבין את מציאות חייה של עליזה ובין הדרך שהיא עצמה מבינה אותה. הפער הזה יוצר אירוניה קשה ומחריף את המחאה בשיר – מחאה נגד גורלה של הנערה המזרחית.

ב.

לאורך השיר השמירה על הכבוד מאפיינת את דמותה של עליזה באירוניה מרה ובכך

מעצבת את משמעות השיר ואת המחאה והביקורת העולות ממנו, נגד החברה

הפטריארכלית ונגד היחס לנערה מזרחית קשת יום, הנאלצת לחיות את חייה על פי

נורמות הכבוד המקובלות. השמירה האירונית על הכבוד מופיעה לאורך השיר כולו, ובכל פעם היא מחדדת את הביקורת הקשה ואת הכאב. דוגמאות: משורה 9 – היא "לא שמה" על החטטים בפנים אבל מסתירה אותם; משורה 18 – "היא לא סובלת את כל אלה [...]".

שלא שומרים על הכבוד שלהם"; משורה 24 – אחיה התקדם בחיים והוא מנהלן במחלקת המשק, התקדם כי הוא אחראי על עובדים; משורה 29 – העבודה היא הדבר החשוב ביותר בחיים כי יש לה קביעות ופנסיה; משורה 40 – חשוב ביותר מה שכולם רואים, שהיא בחורה רצינית כי היא רק עם אח שלה, מנומסת, יודעת לתפור. בסיום מגיעים כל אלו לשיא – בחורה מזרחית ענייה תהיה בת מזל אם יבוא גבר, היא תתחתן, תוליד לו ילדים והם יכבדו אותה. זו הנצחה קשה של הסטריאוטיפ הנשימזרחי המקובל, ורק כך היא תהיה "בת מזל" ובעל כבוד. האירוניה בשיר מדגישה את הציפיות המתממשות מפתחתו.

שאלה מספר 4

תיקון הריחות / ארז ביטון

השיר "תיקון ריחות" הוא שיר בעל רקע אוטוביוגרפי. המשורר קשור בנפשו לריחות המזון של אימו – לריח הזעפרן ולריח הערק. בשיר פונה המשורר לחבריו ומבטא את הניגוד בין הריחות האהובים עליו מילדותו ובין הנהוג והמקובל בחברה האירופית "המתקדמת". הילדות שלו בלוד מאופיינת במשחק סנוקר ואילו החינוך האירופאי מאופיין באוטו גלידה מזמר ומוסיקה מערבית.

לאורך השיר מתאר הדובר באירוניה כואבת את החינוך שקיבל, שבאופן מטאפורי מתואר כניסיון לתיקון הריחות – חינוך מערבי, חינוך בעל ניחוח של עושר מערבי, שמנוגד כל כך לחברת העולים הענייה שבתוכה גדל.

- מהחלק הראשון של הבית הראשון מצטיירת תמונת ילדותו של הדובר בשיר, שניתן לזהות בה אלמנטים המזכירים את ילדותו של ביטון עצמו. השיר מתחיל בפנייה שמעלה תחושה של התגוננות: "מה אתם רוצים ממני", והוא ממשיך בהצהרה: "אני כבר לא אותו הילד". מכאן מתחילה להצטייר תמונה מוחשית של אורח חייו כילד בלוד: קפה מרקו, משחק סנוקר, ילד אבוד שמסתובב בין הרגליים של המבוגרים. הוא מרגיש צורך להצדיק את עצמו ואת אורחות חייו – הוא צריך להתנער מעברו.
- בחלק השני של הבית הראשון ובבית השני הוא מתאר את חייו בהווה, לאחר שהתבגר, עזב את בית ילדותו וסיגל לעצמו אורח חיים חדש, מנותק ורחוק מהמקום שבו גדל. בין שני החלקים של הבית הראשון ניתן לראות גם הפרדה ויזואלית: החלק השני מתחיל במילים "עכשיו חברים" – כלומר, הניגוד שעליו הוא מדבר מקבל ביטוי גם באופן שבו השיר בנוי.
- בבית השני הוא ממשיך ומספר על כל הדברים שהוא לומד בתהליך "תיקון הריחות" המטאפורי. כלומר, בחייו החדשים בחברה "התרבותית" הוא צריך ללמוד מחדש דברים בסיסיים ולמחוק את העבר של ילדותו, את העולם שממנו בא ושבו התנהל בטבעיות מוחלטת. כל מה שהוא למד בו וכל מה שהוא יודע עליו כבר לא רלוונטי, והוא צריך ללמוד מחדש את החיים בתרבות המערבית:

1. לאכול גלידה מבדולח

2. מאוטו עם קולות ציפורים

3. לפתוח דלתות בתיבות נגינה עתיקות (אלו הן דלתות המערב שלא היו נפתחות בפניו אילו היה נשאר בריחות, הטעמים והקולות של ילדותו)

4. להריח כריכות של שייקספיר (בניגוד לריחות הזעפרן והערק)

5. לשחק בחתול סיאמי (בניגוד למשחקי הסנוקר).

כל התיאורים הללו נכתבים בטון של אירוניה מרה וביקורתית שמציגה בכאב את החינוך שנאלץ הילד לעבור, ואת תיקון הריחות שנאלץ לבצע – למחוק את מה שאהב וללמוד לחיות בצורה "תרבותית", מערבית-אירופאית. הילד בשיר נאלץ למחוק את זהותו וללמוד לאמץ זהות חדשה

המנוגדת למה שאהב ומנוגדת לחיים שהיו לו.

הנימה האירונית שהדובר בשיר משתמש בה כדי לתאר את הריחות והטעמים של התרבות המערבית מאירה באור שונה גם את **הכותרת**. **שם השיר "תיקון הריחות" מלמד את הקורא על קלקול כלשהו שקיים, אך בתום הקריאה לא ברור אלו ריחות צריך לתקן – האם אלו ריחות ילדותו, שמהם הוא צריך היה להתרחק ולהתנתק על מנת להתקבל לחברה הישראלית, או שמא הריחות שדורשים תיקון הם הריחות המערביים, שהם מה שהדובר צריך לאמץ כדי להתקבל לחברה ולפתוח לעצמו הזדמנויות.**

לסיכום, השיר "תיקון הריחות" מתאר מצב של קרע בין עולם ילדותו של הדובר, עם הריחות, הטעמים והמראות שמאפיינים אותו, ובין העולם שבו הוא חי בהווה. הדובר נאלץ להיפרד ולהתנתק מעולם ילדותו על מנת להתקבל ולהשתייך לעולם שבו הוא נמצא בהווה, כמו גם ללמוד מחדש ידע בסיסי שהיה חסר לו על מנת שיקבל יחס שווה בחברה. הנימה האירונית שמלווה את השיר מוחה על חוסר הצדק, על הצורך להיפרד מריחות הילדות שלו על מנת שיוכל להתקדם בחברה ולהשתייך אליה.

הפרידה מעולם הילדות לא הושלמה מעולם, שכן נראה כי הריחות והטעמים ממשיכים לחיות בו ואף לרדוף אותו.

פרק שלישי – ספרי קריאה (40 נקודות)

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 9-10.

שאלה מספר 9

מישהו לרוץ איתו / דוד גרוסמן

- במרכז הספר נמצא מסע שעוברים שני הגיבורים ברחבי ירושלים. עיקרו של הספר הוא השינוי המשמעותי שעוברת הדמויות. שינוי זה מעורר בקוראים אמפתיה גדולה כלפי הדמויות, וגורם להם לנסות לשים את עצמם בנעלי הדמויות ולהבין אותן. הדמויות עוברות תהליך נפשי של התבגרות, מסע של התבגרות. בתהליך השינוי המשמעותי הזה מתמודדים הגיבורים עם מצבים מסוכנים, עם הצד האפל והמאיים של החיים – התמודדויות שמעוררות אמפתיה גדולה. תמר מתמודדת עם הניסיון שלה להציל את אחיה שי מהתמכרותו לסמים קשים ומההסתבכות שלו עם עולם עברייני. גם אסף, היוצא למסע של חיפוש אחר תמר, נקלע למאבק קשה מול המשטרה ולמצבים אלימים, תוך סיכון חייו. הגיבורים עוברים תהליך נפשי ומתבגרים לאורך המסע.
- הספר בנוי משני סיפורי מסע מקבילים – הסיפור של תמר מתחיל חודש לפני הסיפור של אסף. הסיפור של תמר מתאר את המסע המסובך שהיא עוברת כדי להציל את אחיה. הסיפור של אסף מתאר את מסעו בחיפוש אחרי הבעלים של הכלב (שמתברר ככלבה – דינקה) שנלכד על ידי העירייה, ובהדרגה הופך למסע של חיפוש אחר תמר ולהתאהבות של אסף בתמר.
- שני הסיפורים מתלכדים בהווה של הספר ברגע שבו אסף פוגש את תמר במערה עם הכלבה דינקה. המסע עובר דרך תחנות בחייה של תמר, דרך האנשים המשמעותיים בחייה, ונשלם במפגש איתה, מפגש לכאורה ראשוני בין השניים, אך בפועל קיימת היכרות מלאה גם אם לא הדדית. המסע בעקבות תמר, מסע לצורך מציאתה, הוא בעצם מסע של אסף בעקבות עצמו, מסע להגדרת זהותו וחייו.
- דמותו של אסף מעוררת אמפתיה גדולה בתהליך הנפשי שהיא עוברת – אישיותה, התנהגותה וקורותיה מעוררים תחושה זו. בתחילת הסיפור אסף מתואר כנער בן 16 ביישן ומופנם, שמפחד לומר את דעתו ונותן לדמויות אחרות, חזקות ממנו, להוביל אותו, למשל ביחסים שלו עם חברו רועי. רואים זאת כבר במשפט הפותח את הספר: "כלב דוהר ברחובות, ואחריו רץ נער". הכלבה דינקה היא זו שמובילה את אסף, אשר נגרר אחריה. בהדרגה אסף צובר יותר ביטחון, ולאחר המפגש עם תיאודורה במנזר הוא זה שמוביל את דינקה – הוא מתחיל לרוץ והיא רצה לצדו. בשלב זה הוא עדיין מתנהל במסע שלא מתוך רצונו המלא, הוא נגרר ונשאב לתוכו. בהדרגה, ככל שהוא מגלה עוד מידע על תמר, הוא בוחר לקחת אחריות על המסע – הוא מסתכן מול המשטרה ולא מסגיר את המידע שיש לו על תמר. הוא גם לא מוכן לוותר על המסע כאשר החבר שלו "קרנף" מזהיר אותו שמדובר בבחורה שמסובכת עם עבריינים וסמים. בסופו של דבר הוא גם מתעמת עם חבורה של צעירים בריונים שמכים אותו, ולמרות שפיזית הוא נכנע, הוא לא מוכן להיכנע ברוחו ומגלה אומץ לב תוך סיכון חייו, עד שחבורת הבריונים עוזבת אותו.

- השינוי שאסף עובר קשור גם ליחסיו עם בנות. בתחילת הסיפור הוא מוצג כביישן שתמיד משתתק בנוכחות בנות, אבל לאורך המסע הוא מגלה נחישות למצוא את תמר ובהדרגה מתאהב בה. הוא מתאהב בה כי הוא מגלה עליה פרטים שמסקרנים אותו. גם הקריאה של אסף ביומן האישי של תמר מחזקת את ההתאהבות שלו. הוא מגלה שהיא אמיצה, בעלת רגשות מורכבים, חכמה ועצובה, ודמותה מושכת אותו. כאשר הם נפגשים במציאות הוא מצליח להתאהב בה, מתחזק עוד יותר ומחזק גם אותה בהתמודדות שלה.
- **גם דמותה של תמר מעוררת אמפתיה גדולה וגם היא עוברת תהליך נפשי ושינוי משמעותי בסיפור. גם אישיותה של תמר, התנהגותה וקורותיה מעוררים בקוראים תחושות אלו.**
בתחילת הסיפור תמר היא נערה ירושלמית קטנת מראה, בעלת שיער ארוך וקול נעים, שמפתחת קריירה של שירה במקלה. כאשר היא מגלה ששי אחיה מכור לסמים ולמעשה נמצא במעין "כלא" במעון של פסח העבריין, היא עוזבת באומץ את חייה הנוחים, מגלחת את שיער ראשה כדי שלא יזהו אותה, ויורדת לרחוב כדי לשיר ולקבץ נדבות ולהיתפס על ידי פסח וחברתו וכך להגיע אל שי. היא מוותרת על ביתה, על שיערה הארוך והשופע, על בקשת עזרה מהוריה או ממבוגרים אחרים ועל הקריירה האמנותית שלה במקלה, שיצאה באותו זמן למסע הופעות באיטליה, ועושה כל זאת כדי להציל את אחיה. היא בונה תכנית מסוכנת ואמיצה של בריחה למערת מסתור, ושם היא תגמול את אחיה מהסמים הקשים עד שיצא מה"קריז" ויהיה נקי. בכך היא בולטת באומץ הלב שלה, בנדיבות שלה כלפי הקרובים אליה ובעצמאות שלה.
- גם הכלבה דינקה עוזרת בעיצוב התהליכים הנפשיים. דינקה נקשרת לאסף כבר במפגש הראשון ביניהם, וקולו של אסף מרגיע אותה. היא כאילו רוצה לספר לו משהו שהיא לא יכולה לשמור בתוכה. בניגוד לתחילת הדרך, אז אסף הובל על ידי הכלבה, לקראת סוף הסיפור הם הופכים לצמד שמתקדם בתיאום. הם מביעים אמון אחד בשנייה, הכלבה ישנה צמודה אליו בלילה, מתרחצת איתו בבריכה, והם מתחבקים "כמו שני אחים שלא נפגשו שלושים שנה". אסף לא מוכן לוותר על הכלבה גם כאשר מאיימים עליו במכות, והוא אומר לבריון המכה: "תהרוג אותי, לא אכפת לי [...] אבל אני צריך את הכלבה הזאת. לא יכול בלי הכלבה". אסף גם מאמץ את ההתנהגות של דינקה כאשר הוא פוגש את לאה ואת בתה הקטנה, וכדי ליצור קשר עם הילדה הוא מתנהג כמו הכלבה: הוא מלקק את שפתיו, נובח, ומחקה את תנועותיה של הכלבה – הזזת האוזניים. דינקה מצידה מגלה נאמנות מוחלטת לאסף, היא מגינה עליו מול אויבים, ואפילו כאשר תמר מצווה עליה לתקוף את אסף, כי היא לא מבינה מי הוא, היא לא זזה. תמר המומה מהתנהגותה. מעולם דינקה לא התנהגה ככה לאדם אחר חוץ ממנה. זה מראה על ההזדהות העמוקה שלה עם אסף. הכלבה מקדמת את עלילת הספר ומחברת בין שני הסיפורים, ובעצם מקשרת בין אסף ותמר. דינקה יוצרת שינוי כה גדול בחייו של אסף, עד שהוא מופתע מעצמו. היא מנטרלת את חוסר הביטחון ואת הפחד שמאפיינים אותו, לדבריו. בזכות דינקה מתאהב אסף בתמר. הכלבה מאפשרת לו להכיר אותה ואת חייה. הנאמנות של דינקה לאסף תתגלה בהמשך כנאמנות טוטאלית ומחייבת, גם כשהם בחברה ידידותית וגם כשהם בחברה עוינת. לדינקה, אם כך, תפקיד חשוב בעיצוב דמותו של אסף. היא מחוללת בו את השינוי, היא מאפשרת לו לעבור שלב התפתחותי חשוב בתהליך ההתבגרות: מתלות לעצמאות, ממובל למוביל, מילד "טוב" וצייתן לבחור יוזם העומד על שלו.

- **סיום הספר מביא לשיא את תחושת האמפטיה בהיותו סיום המשלים את השינוי המשמעותי ואת התהליך הנפשי.** המפגש בין אסף לתמר מוביל להתאהבות שלהם, להחלמתו של שי ולהתמודדות מול פסח וחבורתו, שמנסים לאתר את שי ולהחזיר אותו אל הסמים ולשליטתם.